

Aleksandar Matković
UMETNOST, SOCIJALNA DEVIJANTNOST I PRAVO
teorijski okviri i studije

Urednik
Zoran Kolundžija

Aleksandar Matković

**UMETNOST, SOCIJALNA
DEVIJANTNOST I PRAVO**

teorijski okviri i studije

PROMETEJ
Novi Sad, 2022.

*Posvećeno Ivani,
uz neizmernu zahvalnost na sveukupnoj podršci*

Sadržaj

PREDGOVOR.....	11
I UMETNOST, SOCIJALNA DEVIJANTNOST I PRAVO – GENERALNE RELACIJE	
1. UMETNOST, DRUŠTVENA DEVIJANTNOST I PRAVO	15
1.1. Uvodne napomene.....	15
1.2. Poimanje društvene devijantnosti.....	15
1.3. Umetnost i društvena devijantnost.....	17
1.4. Umetnost i protivpravnost.....	20
1.4.1. Umetnik kao učinilac protivpravne radnje	20
1.4.2. Prikazivanje protivpravnih radnji kao tema umetničkog dela	24
1.4.3. Umetničko delo kao protivpravna radnja.....	25
1.5. Pomeranje granica artistske devijantnosti – primer savremene (avangardne) umetnosti	27
1.6. Zaključci.....	31
2. RAZGRANIČENJE DEVIJANTNOSTI I PROTIVPRAVNOSTI U DOMENU UMETNOSTI.....	36
2.1. Devijantnost, delinkventnost i protivpravnost u generalnom životu i umetničkom stvaralaštvu.....	36
2.2. Privatni život umetnika.....	37
2.3. Tematika umetničkog rada	38
2.4. Umetničko delo kao devijantni ili protivpravni sadržaj.....	39
3. DVA MOGUĆA PRISTUPA IZJEDNAČAVANJU UMETNOSTI I ŽIVOTA – POSTAVKE AVANGARDNE UMETNOSTI VERSUS SOCIOLOŠKA PARADIGMA „DRAMATURGIJE“	42
3.1. Uvod.....	42
3.2. Izjednačavanje umetnosti i života u sferi avangardne umetnosti.....	42
3.3. Izjednačavanje života i umetnosti kroz sociološku paradigmu dramaturgije....	43
3.4. Artistsko versus naučno: sličnosti i razlike između dve navedene paradigme..	45

4. PRISTANAK POVREĐENOG KAO OSNOV ZA ISKLJUČENJE PROTIVPRAVNOSTI U SFERI UMETNIČKOG DELOVANJA	48
4.1. Uvodne teze	48
4.2. Pristanak povređenog u pravnoj teoriji i praksi.....	49
4.3. Pristanak povređenog u umetničkoj praksi – studija dva slučaja.....	54
4.3.1. Performans <i>Ritam 0</i> Marine Abramović.....	54
4.3.2. Performans <i>Shoot</i> Krisa Bardena	56
4.4. Umetnička sloboda <i>versus</i> zakon – granice pravne dopuštenosti pristanka povređenog u umetnosti.....	58
4.5. Zaključni uvidi	62

II DEVIJANTNOST I KNJIŽEVNOST

1. ENGLESKI ROMANTIZAM I OPIJUM – PRILOZI ZA PROUČAVANJE „NARKOMANSKE POTKULTURE“	67
1.1. Uvod.....	67
1.2. Pojam i obeležja narkomanske potkulture.....	67
1.3. Romantizam i opijum.....	70
1.4. „Opijumska scena“ pisaca romantizma – sličnosti i razlike sa narkomanskom potkulturom	74
2. OBJEDINJAVANJE PRIVATNE I KNJIŽEVNE DEVIJANTNOSTI: SOCIJALNE DEVIJACIJE U ŽIVOTU I STVARALAŠTVU ŽANA ŽENEA.....	81
2.1. Pisac i socijalne devijacije – generalni osvrt i kontekstualizacija Ženeove pozicije	81
2.2. Socijalne devijacije u privatnom životu Žana Ženea.....	83
2.3. Socijalne devijacije u Ženeovoj književnosti	87
2.4. Sfera preplitanja: objedinjavanje privatnodevijantnog i književnodevijantnog.....	89

III DEVIJANTNOST I AVANGARDNA UMETNOST

1. DADAIZAM KAO UMETNIČKA FORMA I SOCIJALNA SUBVERZIJA.	95
1.1. Uvod.....	95
1.2. Obeležja dadaizma i povezanost sa sferom socijalne devijantnosti	95
1.3. Dadaizam u Jugoslaviji i njegov devijantni potencijal.....	102
1.4. Sumarni uvidi	105
2. KONCEPTUALNA UMETNOST I SOCIJALNE DEVIJACIJE – JUGOSLOVENSKO ISKUSTVO	108
2.1. Opšti odnos konceptualne umetnosti i socijalne devijantnosti	108
2.2. Društvenopolitički kontekst konceptualne umetnosti u Jugoslaviji – rad grupa „KÔD“, „Januar“ i „Februar“	109
2.2.1. Društvenopolitički kontekst jugoslovenske konceptualne umetnosti....	109
2.2.2. Rad grupa „KÔD“, „Januar“ i „Februar“	111

2.3. Jugoslovenska konceptualna umetnost i socijalna devijantnost	113
2.4. Osobnosti socijalno devijantnih manifestacija jugoslovenske konceptualne umetnosti.....	120
3. FENOMEN ŠOK-ARTA U SVETLU SOCIJALNE DEVIJANTNOSTI.....	126
3.1. Šok-art kao umetnička pojava.....	126
3.2. Primeri šok-arta	127
3.3. Socijalnopatološke manifestacije u sklopu šok-arta	132
3.4. Diskusija i zaključci.....	134
4. MARGINALNA UMETNOST U PSIHOPTOLOŠKOM I SOCIOPATOLOŠKOM KONTEKSTU	140
4.1. Pojam, karakteristike i rasprostranjenost marginalne umetnosti.....	140
4.2. Marginalna umetnost i devijantnost.....	143
4.3. Kratka studija slučaja: Adolf Velfli	146
4.4. Između psihopatologije i socijalnih devijacija – ocena devijantnog konteksta marginalne umetnosti.....	147
5. BRISANJE GRANICE IZMEĐU UMETNIČKE I DEVIJANTNE PRAKSE – PRIMER FENOMENA DEI LEČI	149
5.1. Dei leči u društvenom i artistskom kontekstu	149
5.2. Dei leči i socijalna devijantnost.....	160
5.3. (Ne)mogućnost trasiranja granice između umetničkog i devijantnog	168

IV DEVIJANTNOST I FILM

1. SNAF FILM I SOCIJALNA DEVIJANTNOST	181
1.1. Opšti odnos filma i socijalne devijantnosti	181
1.2. Obeležja snaf filma.....	182
1.3. Razgraničenje između snaf filma i ostalih video zapisa koji pokazuju istinite socijalnopatološke pojave	184
1.4. Snaf film i socijalne devijacije.....	186
1.4.1. Socijalne devijacije u snaf filmovima	186
1.4.2. Odnos snaf filma i socijalnih devijacija	189
1.4.3. Snaf film kao devijantna pojava <i>sui generis</i>	191
2. DRUŠTVENA DEVIJANTNOST I CRNI TALAS JUGOSLOVENSKOG FILMA...197	197
2.1. Crni talas u svetlu društvenih prilika u posleratnoj Jugoslaviji	197
2.2. <i>Devijantnost kao tema filma</i> : socijalne devijacije u filmovima crnog talasa	200
2.3. <i>Film kao devijantna pojava ili radnja</i> : cenzura crnotalasnih ostvarenja.....	205
2.4. <i>Filmski stvaralac kao devijant</i> : sankcionisanje i stigmatizacija crnotalasnih autora.....	211
2.5. Ukupnost crnotalasne „devijantne perspektive“	215

V DEVIJANTNOST I MUZIKA

1. DEVIJANTNOST I MUZIKA – ISKUSTVO BLEK METAL KONTRAKULTURE.....	223
1.1. Osvrt na istorijat blek metal kontrakulture	223
1.2. Blek metal i politika – politički aspekti ekstremizma u blek metalu.....	228
1.3. Kriminalitet i blek metal	240
1.3.1. 1980-e: počeci „blek metal kriminaliteta“	240
1.3.2. 1990-e: iskustvo norveške scene	242
1.3.3. Internacionalna recepcija „blek metal kriminaliteta“	247
1.3.3.1. Nemačka.....	248
1.3.3.2. Francuska	251
1.3.3.3. Švedska	253
1.3.3.4. Poljska.....	253
1.3.3.5. Italija	255
1.3.3.6. Finska.....	258
1.3.3.7. Portugalija	259
1.3.3.8. Rusija	260
1.3.3.9. Čile	265
1.3.3.10. Tajland	266
1.3.4. Kriminalitet povezan sa NS blek metal scenom	266
1.3.5. „Blek metal kriminalitet“ i ekstremna levica	269
1.3.6. Blek metal i terorizam	270
1.3.7. Blek metal i učešće u paravojnim formacijama	274
1.4. Kriminalitet i blek metal u Srbiji.....	278
1.4.1. Slučajevi povrede groba	279
1.4.2. Oštećenja verskih objekata	281
1.4.3. Ostala krivična dela	284
1.5. Krivična dela u vezi sa blek metal kontrakulturom.....	286
1.6. Razgraničenje između elemenata artističkog, devijantnog i protivpravnog u sklopu blek metal kontrakulture	291

VI DEVIJANTNOST I STRIP

1. STRIP I DRUŠTVENE DEVIJACIJE U JUGOSLAVIJI.....	309
1.1. Uvodni osvrt	309
1.2. Strip i devijantnost u inostranoj praksi.....	309
1.3. Strip i devijantnost u Jugoslaviji.....	311
1.3.1. Karakteristike lokalne stigmatizacije stripa.....	311
1.3.2. Primeri devijantnosti u praksi	315
1.4. Diskusija i zaključci	318
SPISAK KORIŠĆENIH IZVORA	323
BELEŠKA O AUTORU.....	350

PREDGOVOR

O umetnosti kao generalnom fenomenu, kao i o nizu najrazličitijih sfera i pojmova koji stoje sa njom u vezi, ispisane su nebrojene stranice stručne literature. Isto tako, o raznovrsnim aspektima devijantnosti (socijalne i psihološke) takođe postoji obilje krajnje heterogene građe. Situacija je identična i u slučaju prava, odnosno literature posvećene pravnoj teoriji i praksi. Ipak, uprkos opisanom tekstualnom izobilju, primećuje se da je količina izvora koji se bave međusobnom interakcijom ovih pojava neuporedivo manja. Izraženo drugim rečima, evidentno je da je mnogostruko manji stepen istraživačke pažnje posvećen proučavanju sadejstva umetnosti, društvene devijantnosti i prava, kao evidentno različitih, ali nesumnjivo interaktujućih sfera. Određeni naučni napori opisanog tipa mogu se primarno uočiti u domenu odnosa između umetnosti i devijantnosti. Istina, ovde vidno dominira usmerenje ka psihopatološkim, a ne ka socijalnopatološkim (to jest *socijalno* devijantnim) činionicima, kao i fokusiranje na pojedine specifične oblike devijantnosti, nasuprot sistematskom i sveobuhvatnom pristupu devijantnosti kao krovnom pojmu. Takođe, izvestan naučni doprinos ostvaren je na polju proučavanja relacije umetnosti i prava, naročito uvažavajući brojnost i heterogenost okolnosti pod kojima ove dve sfere mogu doći u međusobnu vezu. No, dok se u pogledu konekcije između *artističkog* i *devijantnog*, kao i *artističkog* i *pravnog*, može pronaći određeni fond literature, dotle se sveobuhvatni odnos *umetnosti*, *socijalne devijantnosti* i *prava* pokazuje kao upadljivo zanemarena tema u nauci.

Knjiga koja je pred čitaocem predstavlja rezultat autorovih višegodišnjih istraživanja u domenu veze između svih navedenih pojmova: *artističkog* i *devijantnog*, *artističkog* i *protivpravnog*, kao i međusobne interakcije sve tri označene sfere. Deo takvih istraživanja autor je objavljivao tokom proteklih godina u različitim naučnim publikacijama. Opisani delovi pojavljuju se u ovoj knjizi u modifikovanoj i dopunjenoj formi koja je usklađena sa potrebama predmetnog rada. Sa druge strane, većina ovde publikovanih materijala ranije nije objavljivana, usled čega se oni pojavljuju u premijernom obliku pisanom isključivo za potrebe ove monografije.

U pogledu sadržine knjige, svesno je zastupan fragmentarni pristup, u okviru koga su selekcionisane i obrađivane pojedine teme koje svojom specifičnošću odgovaraju zadatoj temi. Struktura rada postavljena je tako da svaki od osnovnih tematskih odeljaka može biti posmatran dvojako: kao deo šire celine (tj. knjige u celosti), ali i kao zasebna studija koju je moguće tretirati kao samostalnu naučnu celinu. Ovakav pristup nužno je imao za posledicu sadržinsku heterogenost, kao i svesno ponavljanje određenih informacija, koje smo ipak nastojali da svedemo na najmanju moguću meru. Prilikom selekcije tematskih celina, vodili smo se načelom da u što je moguće većoj meri posvetimo prostor umetničkim pojavama na prostoru naše zemlje i njenih država prethodnica. Obrazloženje za ovakav potez čini se samorazumljivim. Budući da je inostranim artistskim pojavama o kojima je ovde reč posvećen neuporedivo veći prostor u stručnoj literaturi u odnosu na domaće predstavnike istovrsnih artistskih fenomena, fokusiranjem na primere iz naše prakse nastojali smo da ublažimo opisanu disproporcionalnost, ali i da osvetlimo jednu značajno manje poznatu sferu umetnosti i njene potencijalne veze sa domenom devijantnosti i (protiv) pravnosti. Autor je namenski izbegao dosledno obrađivanje svih zamislivih aspekata veze između umetnosti, devijantnosti i prava, smatrajući da bi takav poduhvat neminovno morao imati enciklopedijske razmere, što ni na koji način nije bila naša zamisao. Umesto toga, nastojali smo da ponudimo integralan, ali i kompaktan prikaz dovoljnog diverziteta umetničkih praksi koje svedoče o postojanju različitih veza na osovini umetnost-devijantnost-pravo. Istovremeno, izražavamo nadu da i ovakav odabir tema ipak omogućava čitaocima izvođenje generalnih pravilnosti – bilo neposredno, bilo putem analogija – o ukupnosti konekcije koja postoji između tri u naslovu nabrojane kategorije. Svakako, prostor za dalje istraživanje ostaje otvoren, usled čega je autor posebnu pažnju i poklonio pokušaju da „načne“ ovu zapostavljenu temu i približi je zainteresovanoj naučnoj javnosti, otvarajući teren za dalja interdisciplinarna istraživanja kojima bi ova knjiga, kao polazište i orijentir, mogla biti od pomoći.

U Novom Sadu, 17. februara 2022.

Autor

I

**UMETNOST, SOCIJALNA DEVIJANTNOST
I PRAVO – GENERALNE RELACIJE**

1. UMETNOST, DRUŠTVENA DEVIJANTNOST I PRAVO¹

1.1. Uvodne napomene

U uobičajenom rezonovanju, umetnost ne predstavlja jednu od oblasti ljudskog delovanja koje primarno asociraju na sferu društvene devijantnosti, odnosno na sferu protivpravnosti. Ipak, postoji niz spojnica koje povezuju artistički domen sa različitim devijantnim i protivpravnim radnjama. Da bi analiza takvih konekcija uopšte bila moguća, prvi korak nužno predstavlja preciziranje i konkretizovanje značenja pojma “društvene devijantnosti”, osobito imajući na umu činjenicu da o njegovom značenju ne postoji globalni konsenzus. Otuda ćemo u nastavku posvetiti nešto više prostora samoj sadržini označenog pojma. Takođe, treba skrenuti pažnju da ćemo, shodno tematskom usmerenju ovoga odeljka, u razmatranju odnosa umetnosti i devijantnih pojava najviše pažnje posvetiti kategoriji protivpravnih radnji, dok ćemo se u okviru njih primarno posvetiti pojavi kriminaliteta. Što se tiče ostalih društveno devijantnih pojava, biće izvršen sasvim lapidaran osvrt na njihove moguće veze sa artističkim domenom, bez ulaženja u sistematsku analizu svih aspekata takve problematike.

1.2. Poimanje društvene devijantnosti

U teoriji postoji niz definicija i tipologija društveno devijantnih pojava, ali i veći broj različitih naziva kojima se takve pojave označavaju. U tom smislu, naročito se ističu dva pojma za označavanje: *društveno devijantne pojave* i *socijalnopatološke pojave*. Uvažavajući stavove različitih autora koji favorizuju upotrebu jednog od ova dva ponuđena termina,² zarad jednostavnosti, u ovom radu ćemo pomenute pojmove tretirati ravnopravno i koristiti ih kao sinonime.

¹ Ovo poglavlje predstavlja delimično modifikovanu i dopunjenu verziju članka „Umetnost, društvena devijantnost i pravo“ koji je objavljen u naučnom časopisu *Pravo i politika* br. 1-2/2017.

² Takva razilaženja u najvećoj meri proizilaze usled različitih naučnih oblasti kojima pripadaju njihovi zagovornici, odnosno usled različitih teorijskih pristupa koji sa time stoje u vezi (medicinsko-biološki, psihološko-psihijatrijski, sociološki, kombinovani-integralistički i dr).

Definisanjem i klasifikovanjem socijalnopatoloških pojava bavio se veliki broj teoretičara na međunarodnom nivou. Ne ulazeći u detaljniji prikaz ukupnosti postojećih teorijskih pristupa, za potrebe ovog rada dovoljno je izvršiti sumarni pregled tipologija nekolicine istaknutijih domaćih autora. Prema V. Jakovljeviću, sve socijalnopatološke pojave mogu se klasifikovati u tri kategorije. To su: 1) *socijalne bolesti* (somatske socijalne bolesti, mentalni poremećaji, psihosomatski poremećaji); 2) *sociopatije* (toksikomanije, poroci, agresije); 3) *socijalne dezorganizacije* (dezorganizacije braka i porodice, dezorganizacije komuna i radnih kolektiva, dezorganizacije slobodnih društava i svetskog društva (Jakovljević i dr., 1984).

M. Đurić je svoju klasifikaciju zasnovao na poznatoj tipologiji Roberta Mertona (Merton, 1938). Proširujući i korigujući Mertonove teorijske postavke, Đurić je izdvojio sledeće tipove socijalnopatoloških pojava: 1) *inventivnost*; 2) *larpurlartizam*; 3) *oportunizam*; 4) *farisejstvo*; 5) *kvijetizam*; 6) *otuđenost*; 7) *perfekcionizam*; 8) *buntovništvo* (Đurić, 1961).

I. Janković i V. Pešić su socijalnopatološke pojave podelili na: 1) *sistemske*; 2) *adaptivne*; 3) *nekonformističke*. U sklopu adaptivnih devijacija, oni su svrstali one pojave koje se najčešće poimaju kao društveno devijantne u užem smislu, to jest: kriminalitet, bolesti zavisnosti, prostituciju, samoubistva, skitnju, prosjačenje i sl. (Janković i Pešić, 1988).

J. Špadijer-Džinić izdvaja dve osnovne vrste društvene devijantnosti: 1) *devijantna ponašanja*; 2) *društvene dezorganizacije*. Pri tome autorka u prvu kategoriju svrstava sledeće "klasične" socijalnopatološke pojave: prostituciju, alkoholizam, zloupotrebu droga, kockanje, samoubistva i pokušaje samoubistva (Špadijer-Džinić, 1988).

M. Milosavljević prepoznaje šest osnovnih kategorija društvene devijantnosti, dok u okviru svake od njih ustanovljava više potkategorija. Naime, autor razlikuje: 1) *osujećenja ili nemogućnosti zadovoljavanja potreba egzistencije* (potkategorije: siromaštvo, glad, beskućništvo); 2) *izvitoperenja u zadovoljavanju ljudskih potreba u pogledu sadržaja, oblika i načina* (potkategorije: alkoholizam, zavisnost od droga, seksualne devijacije); 3) *izvitoperenja čovekove esencijalne prirode – nemogućnosti iskazivanja čoveka kao radnog i stvaralačkog bića* (potkategorije: nepismenost, nezaposlenost, otuđenje u radu, prosjačenje, kockanje); 4) *poremećaji ponašanja i odnosa čoveka sa drugim ljudima* (potkategorije: mikrosocijalne agresije, autoagresije [samoubistva i pokušaji samoubistva], kriminalitet, maloletničko prestupništvo, zlostavljanje); 5) *poremećaji u funkcionisanju ljudskih zajednica i društvenih institucija* (potkategorije: dezorganizacija braka i porodice, dezorganizacija društvenih institucija, birokratija); 6) *sukobi unutar globalnih društava*;

međudržavni i međunarodni sukobi (potkategorije: krize i raspad globalnih društava; građanski, verski i etnički sukobi; međudržavni i svetski ratovi; terorizam) (Milosavljević, 2003).

M. Bošković je socijalnopatološke pojave podelio na: 1) *kriminalitet*; 2) *bolesti zavisnosti*; 3) *mentalno-socijalne devijacije* (prostitucija, besposličarenje, skitničenje, prosjačenje, kockanje, seksualne devijacije); 4) *samoubistva i pokušaji samoubistva* (Bošković, 2016).³

Kako se može primetiti, prisutan je značajan diverzitet teorijskih usmerenja u vezi sa shvatanjem pojma i prepoznavanjem pojavnih oblika socijalnopatoloških pojava. Međutim, zajedničko većini prikazanih pristupa jeste to da postoji jedna uža oblast – moglo bi se reći, “tvrdo jezgro” – društveno devijantnih pojava o čijoj devijantnoj prirodi uglavnom postoji konsenzus. Uvažavajući određena odstupanja i delimična razilaženja u pristupima pojedinih autora, čini se ipak opravdanim prepoznati, kao tipične i uobičajene u teoriji, sledeće pojavne oblike socijalne patologije: kriminalitet, bolesti zavisnosti, seksualne devijacije, prostituciju, besposličarenje, kockanje, samoubistva i pokušaje samoubistva. Upravo ove klasične socijalnopatološke forme poslužiće kao osnova za našu analizu odnosa umetnosti i društvene devijantnosti.

1.3. Umetnost i društvena devijantnost

Odnos između umetnosti i socijalnih devijacija može se manifestovati na više nivoa. Da bi se ovaj složeni odnos mogao što bolje teorijski uobličiti, ali i prikazati na praktičnom nivou, čini se veoma korisnim ponuditi teorijski okvir koji bi mogao biti generalno primenjiv i koji će, shodno tome, biti korišćen kao osnova u većini odeljaka ove knjige. U tom smislu, smatramo da je celishodno formulisati sledeću tipologiju koja adekvatno oslikava složenu strukturu pomenutog odnosa:

- 1) umetnik kao devijant;
- 2) prikazivanje devijantnosti kao tema umetničkog dela;
- 3) umetničko delo kao devijantna pojava ili radnja.⁴

³ Dobar pregled tipologija socijalnih devijacija među domaćim autorima v. u: Jugović, 2007a.

⁴ Treba odmah napomenuti da će u ovom odeljku svesno biti izostavljeno razmatranje društveno devijantnih pojava povezanih sa popkulturnom umetnošću, kao i sa onim oblicima savremenog artističkog izraza koji još uvek nisu u dovoljnoj meri prepoznati u teoriji umetnosti. Međutim, važno je imati na umu izuzetan kvantitet najrazličitijih društveno devijantnih pojava konektovanih sa popularnom i drugom aktuelnom umetnošću. Otuda je evidentno da je povezanost artističkog domena i socijalne patologije još složenija i mnogostruko više zastupljena nego što nam na to ukazuje analiza isključivo etablirane umetnosti.

U pogledu prve kategorije (*umetnik kao devijant*), potrebno je podsetiti na samorazumljivu činjenicu da se umetnik, shvaćen kao ljudsko biće sa uobičajenim ljudskim osobinama, može zadesiti u sferi društvene devijantnosti potpuno nezavisno od svog artističkog zanimanja. U tom slučaju ne postoji formalna razlika između umetnika-devijanta i bilo kog drugog devijantnog pojedinca. Kada se navedeno ima u vidu, evidentno je da se pojedinac-umetnik, kao i svaki drugi građanin, može naći u ulozi nosioca bilo koje vrste društvenih devijacija, pri čemu takva situacija ne mora imati nikakve veze sa njegovim profesionalnim opredeljenjem.⁵ Primeri veze između umetnikovog privatnog života i socijalnopatoloških pojava izuzetno su brojni praktično kroz čitavu istoriju umetnosti. Za potrebe ovog rada dovoljno je samo ukazati na brojnost umetnika (kako iz bliže i dalje prošlosti, tako i u savremenoj epohi) koji su imali sklonost ka bolestima zavisnosti i ostalim porocima (alkoholizam, narkomanija,⁶ kockanje), odnosno koji su ispoljavali druge oblike (mahom mentalno-socijalnih) devijacija.⁷ Neki od primera takvih devijacija jesu: sklonost ka skitničanju i/ili besposličarenju, razne seksualne devijacije, suicidalne i druge autodestruktivne tendencije (up. Jamison, 1993; Preti & Miotto, 1999; Stack, 1996). Konačno, treba imati u vidu i nezanemarljiv broj umetnika koji su registrovani kao učinioci različitih krivičnih dela, o čemu će detaljnije biti reči u narednom poglavlju (up. Brower & Stahl, 1999; Shoham, 2002).

Što se tiče druge kategorije (*prikazivanje devijantnosti kao tema umetničkog dela*), ključno za njeno razumevanje jeste apostrofiranje *prikazivanja društvene stvarnosti* kao jedne od veoma važnih funkcija umetničkog delovanja.⁸ Budući da socijalna devijantnost neminovno čini deo društvene stvarnosti, artističkim interpretiranjem određenih aspekata socijalne realnosti nužno se vrši prikazivanje i pojedinih socijalnopatoloških pojava. Kako bi se navedeno bolje razumelo, može se podsetiti na zaista impresivan niz devijantnih situacija iz društvenog života (realnih ili fikcionih) koje su inkorporisane u okvire različitih umetničkih dela. Prikazivanje najšireg spektra nasilničkih akata, umetnička

⁵ Naravno, to ne znači da umetničke sklonosti određenog pojedinca nužno ne igraju nikakvu ulogu u njegovoj usmerenosti ka određenim socijalnopatološkim pojavama. Među istraživanjima na ovu temu, up. zanimljivu studiju o odnosu kreativnosti i kriminaliteta: Brower & Stahl, 1999.

⁶ Kao karakterističan stariji primer omasovljenosti narkomanije među umetnicima, može se izdvojiti praksa korišćenja opijuma koja je, između ostalog, bila veoma raširena među pripadnicima pokreta romantizma. Više o ovoj temi u poglavlju br. 1 drugog dela knjige.

⁷ Među različitim istraživanjima, up. npr: Carson, 2011; Emery, 1997; Heckert, 1989; Ludwig, 1992; Novakov i Novović, 2016; Post, 1994; Rotenberg, 2010.

⁸ Razumljivo, ovde je reč samo o onim umetničkim pravcima u okviru kojih se društvena stvarnost pojavljuje kao motiv prikazivanja.

interpretacija raznovrsnih poroka, dočaravanje čitave palete socijalnopatoloških pojava povezanih sa stanjem socijalne i mentalno-socijalne ugroženosti – samo su neki od takvih primera (up. Janson i Janson, 2016; Piskel, 1969). Ovde možemo uočiti dva moguća umetnička pristupa:

a) vrednosno neutralno prikazivanje društveno devijantne pojave (prikazivanje pojave onakve kakva jeste, bez vrednosnog pozicioniranja umetnika);

b) angažovano (vrednosno pozicionirano) prikazivanje društveno devijantne pojave, u okviru kojeg umetnik nastoji da izrazi sopstveni stav i/ili da pošalje publici određenu poruku.

U kontekstu navedenog, potrebno je primetiti da je angažovano prikazivanje devijantnosti kao tema umetničkog dela naročitu ekspanziju doživelo u savremeno doba. Takvom stanju je posebno pogodovao razvoj novih medijuma za umetničko prikazivanje (fotografija, film i dr). Kao jedan od najboljih primera, može se istaći pojava društveno angažovanog dokumentarnog filma kao oblika umetnosti.⁹

Konačno, treća kategorija (*umetničko delo kao devijantna pojava ili radnja*) predstavlja veoma važnu i posebno interesantnu materiju za temu naše analize. U ovom slučaju, radi se o situaciji kada umetničko delo ili postupak njegove realizacije predstavlja devijantan čin *per se*. Ovde takođe možemo razlikovati dve situacije:

a) devijantnost kao nuspojava procesa nastanka umetničkog dela;¹⁰

b) devijantnost kao konstitutivni element osnovne ideje konkretnog umetničkog dela.

U pogledu drugopomenute situacije, neki od karakterističnijih vidova devijantnosti povezanih sa određenim umetničkim delom mogu biti: zloupotreba psihoaktivnih supstanci kao deo umetničkog procesa, destruktivno ponašanje, primena nasilja, autodestruktivne radnje, izazivanje potencijalne opasnosti po učesnike ili po publiku, kao i drugi oblici socijalno neprilagođenog ponašanja. Verovatno najplodniju sferu za opisane tipove izražavanja predstavljaju avangardna i neoavangardna umetnost, dok se među konkretnim umetničkim pravcima mogu istaći, između ostalih: dadaizam, konceptualna umetnost (up. Šuvaković, 2007), umetnost performansa, ostali vidovi umetnosti akcije, pojedini oblici bodi arta i sl. (up. Buchloh, 2003; Edwards & Wood, 2004; Kuspit, 2013; Laure, 2014).¹¹

⁹ Na prostoru naše zemlje, važne pionirske korake u ovom filmskom žanru postavio je Želimir Žilnik. O Žilniku i socijalnim devijacijama v. u poglavlju br. 2 četvrtog dela knjige.

¹⁰ Primera radi, oštećivanje imovine tokom ispisivanja uličnih grafita (shvaćenih kao deo *street art* fenomena).

¹¹ O ovim pitanjima će biti više reči u naredna dva poglavlja.

1.4. Umetnost i protivpravnost

Odnos umetnosti i prava omeđen je granicama onih pojmova koji se, u datom kontekstu, mogu smatrati pravno relevantnim.¹² Generalno posmatrano, postoji niz oblasti koje su od značaja iz perspektive navedenog međusobnog odnosa. To su, između ostalog: pitanje uništavanja kulturno-umetničke baštine, krađa umetničkih dela, njihovo falsifikovanje, nedozvoljena trgovina umetničkim delima, materija autorske svojine i autorskih prava i dr.¹³ No, kako pomenu te oblasti nisu od značaja za našu analizu, one neće biti razmatrane u nastavku rada. Umesto toga, fokusiraćemo se isključivo na odnos umetnosti i onog aspekta protivpravnosti koji se može dovesti u vezu sa socijalnopatološkom fenomenologijom na način kako je to detaljnije objašnjeno u dosadašnjem tekstu.

Posmatran u navedenom svetlu, odnos umetnosti i protivpravnosti zahvata značajno užu oblast u poređenju sa opštim odnosom umetnosti i društvene devijantnosti. To je sasvim razumljivo, imajući u vidu da protivpravnost (shvaćena u opisanom značenju, ali i inače) predstavlja samo jedan segment šire kategorije društvene devijantnosti. Prateći tipologiju koju smo formulisali u prethodnom delu, ovde možemo ponuditi njenu modifikovanu verziju koja je prilagođena relaciji umetnost-protivpravne radnje:

- 1) umetnik kao učinilac protivpravne radnje;
- 2) prikazivanje protivpravnih radnji kao tema umetničkog dela;
- 3) umetničko delo kao protivpravna radnja.

1.4.1. Umetnik kao učinilac protivpravne radnje

Kako smo ranije već istakli, nesporan je podatak da se, kao i u slučaju svih ostalih struktura građana, i u redovima umetnika može pronaći određeni deo populacije sklone kriminalitetu. Kada se to ima u vidu, čini se opravdanim konstatovati da je prestupništvo među umetnicima, u određenoj meri, postojalo tokom čitave poznate istorije umetnosti. Iako je samo po sebi prilično izvesno da je kriminalitet među umetnicima mnogo manje zastupljen u odnosu na ukupnost ostalih socijalnopatoloških pojava (naročito onih koje poslovično i stereotipno prate životni stil jednog dela pomenute populacije), to svakako ne umanjuje opravdanost zasebnog proučavanja ove specifične i nedovoljno istražene oblasti.

¹² O generalnom odnosu umetnosti i prava v. Ben-Dor, 2012; Gephart & Jure, 2017; Hollander, 1959.

¹³ Za neke od ovih tema v. Charney, 2009; Gerstenblith, 2008; Hollander, 1959; Roodt, 2015; Samardžić, 2017; Stokes, 2012.